

## WYKORZYSTANIE WIEDZY SPECJALISTYCZNEJ PODCZAS POSTĘPOWAŃ WSTĘPNYCH W SPRAWACH O GWAŁT POPZEDNICH LAT

**Streszczenie.** Artykuł dotyczy kwestii wykorzystania przez śledczego wiedzy specjalistycznej w dziedzinie medycyny sądowej, psychiatrii, psychologii, biologii podczas postępowania wstępного w sprawach o gwałt poprzednich lat. Tryb proceduralny powołania ekspertyzy i zidentyfikowanie pytań, które należy zadać ekspertowi podczas ich przeprowadzenia. Wykorzystując wyniki ekspertyzy jako dowodu w postępowaniu karnym i ustalaniu stan psychicznego podejrzanego i ofiary.

**Słowa kluczowe:** gwałt, śledztwo, postępowanie karne, wiedza specjalistyczna, obdukcja, obdukcja psychiatryczna, biegły.

**\* N. Symonenko**  
doktorant katedry nauk  
karno-prawniczych  
Edukacyjno-Prawniczego  
Instytutu Prawa i  
Psychologii  
Narodowej Akademii  
Spraw Wewnętrznych  
(m. Kijów, Ukraina)

## THE USAGE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRELIMINARY INVESTIGATION OF THE RAPE OF THE PAST YEARS

**Abstract.** The article deals with the issue of the use of investigative expertise in the field of forensic medicine, psychiatry, psychology, biology during the preliminary investigation of rape previous years. Prynachennyaekspertyz procedural order, and determining issues to be set to the expert during the elections. Using the results of the examination as evidence in criminal proceedings and establish the mental state of the suspect and the victim.

**Keywords:** rapeinvestigation, criminalproceedings, expertise, forensicexamination, forensicpsychiatricexamination, specialist.

## ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ

**Анотація.** В статті розглядаються питання щодо використання слідчим спеціальних знань в галузі судової медицини, психіатрії, психології, біології під час досудового розслідування згвалтувань минулих років. Процесуальний порядок призначення експертиз, а також визначення питань, які слід задати експерту під час їх проведення. Використання результатів експертизи як доказу під час кримінального провадження та встановлення психічного стану підозрюваної та потерпілої особи.

**Ключові слова:** згвалтування, розслідування, Кримінальне провадження, спеціальні знання, судово-медична експертиза, судово-психіатрична експертиза, спеціаліст.

**Актуальність теми** дослідження полягає в тому, що науковців-криміналісти, які займалися дослідженням застосувань спеціальних знань під час досудового розслідування згвалтувань, акцентували увагу на розслідуванні відразу після вчинення згвалтування, а автор статті акцентує увагу на розслідуванні згвалтувань минулих років, а отже після певного проміжку часу, адже в останні роки досить багато кримінальних проваджень по факту згвалтувань зупиняється з причин передбачених чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. То ж, дослідження вчених щодо даної проблеми не вичерпують всіх питань, які постають перед слідчим під час досудового розслідування даного виду злочину, і тому потребують покращення і знаходження сучасних напрямів удосконалення.

**Стан дослідження** проблеми використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування, незважаючи на цілу низку наукових досліджень з цих питань, сьогодні залишається актуальним, адже ніхто з науковців не досліджував нерозкриті з'ясування минулих років.

**Метою і завданням статті** є здійснити комплексне висвітлення проблемних питань використання спеціальних знань під час досудового розслідування з'ясування минулих років, і на основі сучасних теоретичних концепцій науки криміналістики розробити рекомендації, що дозволять збільшити ефективність розкриття і розслідування даного виду злочинів.

**Викладення основного матеріалу.** Досудове розслідування з'ясування минулих років залежить від багатьох факторів, одним з найважливіших є використання спеціальних знань. Адже, яким бивисокоосвіченим та добре підготовленим не був слідчий, він завжди залишається спеціалістом вузького профілю й не володіє в повному обсязі значним потенціалом науки, техніки, ремесел, мистецтва тощо [10, с. 281].

Проблематику застосувань спеціальних знань в криміналістиці докладно вивчали вітчизняні та зарубіжні наступні вчені: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Г. Грос, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, М. В. Костицький, Є. Д. Лук'яничков, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько, М. Яблоков та ін..

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України дає визначення «спеціаліста», як особи, яка володіє спеціальними знаннями, навичками використання технічних та інших засобів (ч.1 ст.71 КПК України), а поняття «спеціальні знання» кримінально-процесуальне законодавство не дає, то ж вчені-криміналісти по-різному його тлумачать, але врешті-решт їх визначення збігаються. Так, наприклад, на думку Г.І. Грамовича, спеціальними у кримінально-процесуальному значенні є систематизовані наукові знання, вміння та навички в окремій галузі людської діяльності (у тому числі знання в галузі матеріального і процесуального права), що одержані в результаті цілеспрямованої професійної підготовки та досвіду роботи, використовуються з метою збирання доказової та орієнтуючої інформації про злочинне діяння, сприяють розробці технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для справи [11, с. 12]. В.К. Лисиченко та В.В. Циркаль, в свою чергу, вказали, що це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, а набуті у результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціальністю особою, яку залучили як спеціаліста чи експерта з метою допомоги слідчому чи суду при з'ясуванні обставин справи або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання» [12, с. 22].

Деякі автори при визначенні спеціальних знань, основним виділяють те, що ці знання не є загальновідомими, як наприклад, А.А. Ейсман зазначає, що це ті знання, які не є загальнодоступними, вони не мають масового поширення, тобто, це пізнання, якими володіє обмежена кількість фахівців, але якими не володіє адресат доказування (слідчий, суд, інші учасники процесу. До спеціальних знань він не зараховує і юридичні знання, якими володіють суб'єкти пізнавальної діяльності в карному процесі [13, с. 39]. Інші ж автори, конкретизують, що це тільки наукові знання, тобто у розумінні окремо взятої науки, так і зазначає М. М. Гроздінській, який визначив, що спеціальні пізнання – це тільки наукові знання, але це не слід трактувати так, що ніби техніка, мистецтво і ремесло протиставляються науці і що допускається експертиза, яка не ґрунтується на даних науки. Різні питання техніки, мистецтва і ремесла самі бувають об'єктом наукових досліджень і тому всяка експертиза повинна базуватися на даних науки [14, с. 57]. Цю думку підтримує і В.Г. Гончаренко, який розглядає спеціальні знання як пізнання, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки, і які можуть бути використані у сфері кримінальної процесуальної діяльності з метою доведення окремих обставин кримінального провадження, збору і закріплення доказів [15, с. 114], і З.М. Соколовський який зазначає, що при визначенні спеціальних знань у процесуальному сенсі необхідно виходити з поняття «спеціальність» (у

розумінні окремо взятої галузі науки, техніки, мистецтва), та «спеціаліст» (у розумінні самостійної професії) і, головним чином, з поняття «професійної спеціальної освіти» [16, с. 202].

Автор підтримує думку Б.В. Романюка, який визначив спеціальні знання, як будь-які знання, у тому числі окремі правові, але тільки у вузькій спеціальній галузі науки, техніки, мистецтва і ремесла, набуті в процесі спеціальної підготовки і професійної діяльності. Правові знання слідчого, які він отримав як юрист, є спеціальними, оскільки стосуються проведення слідчих дій, доказування, використання спеціальної техніки. Це стосується й інших фахівців медика, інженера і т.д. Головним критерієм розподілу використання спеціальних знань у кримінальному процесі виступають тільки їх суб'єкти [17, с. 66]. Також досить цікавим є твердження М. В. Салтевського, який вказав, що знання, якими володіє конкретний фахівець, які, в свою чергу, були отримані ним в процесі професійного навчання, і розкривають собою певну сукупність, яка характеризує його, як спеціаліста, наприклад, юриста, лікаря, психолога і т.д. Називати їх спеціальними для особи яка ними володіє, не потрібно, оскільки їх використання входить в її професійні обов'язки. Вони є спеціальними тільки для того, у кого зовсім інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки щодо інших знань, відмінних за змістом [18, с. 397].

Щодо форм використання спеціальних знань, то кримінальне процесуальне законодавство чітко визначає, що спеціаліст може надавати і письмові роз'яснення, і усні консультації (ч.1 ст.360 КПК України). Але не всі автори погоджуються з даною думкою, стверджуючи, що використання спеціальних знань повинно проходити тільки у процесуальній (письмовій) формі. Так, наприклад, В.Д. Арсеньєв та В.Г. Заблоцький вважають, що спеціаліст повинен використовувати свої знання у двох формах: участь в слідчих діях та проведення експертизи [19, с.135]. Та існує і інший підхід, наприклад, В.К. Весельський, А.В. Іщенко, В.С. Кузмічов та інші вчені вказують, що спеціалісти інших галузей знань можуть залучатися під час досудового розслідування як в процесуальній, так і у непроцесуальній формі. Даної думки дотримується і В. В. Ковальов, який акцентує увагу на проведенні спеціалістами: 1. консультацій у вигляді усних роз'яснень, порад, письмових довідок, актів зі спеціальних питань тощо; 2) проведення попередніх досліджень за запитом слідчого, що оформляються довідкою, актом, які можуть розглядатися як інші документи в провадженні; 3) взаємний обмін інформацією та спільне обговорення зібраних у провадженні доказів, висунення об'ґрунтованих версій і визначення шляхів їх розв'язання [20, с. 15].

Що ж до використання спеціальних знань під час досудового розслідування з'являючись минулих років, то вони фігурують в таких формах:

- перш за все, цеслідчим, під час проведення досудового розслідування;
- участь відповідного спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дії та негласних слідчих (розшукових) дій;
- проведення судових експертиз в галузі медицини, біології, психології та психіатрії;
- консультації, але відносно тих проблемних питань, які не мають суттєвого значення щодо кримінального провадження.

Участі експерта-криміналіста, як спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій є досить важливою для розслідування з'являючись минулих років, адже вони добувають зразки для експертного дослідження і оперативність, правильність підготовки матеріалів значно підвищує результативність експертизи, що збільшує шанси отримати додаткові джерела доказів, за допомогою яких вдасться як найскоріше розслідувати кримінальне провадження.

Щодо проведення судової експертизи, то Кримінальний процесуальний кодекс визначив, що під час досудового розслідування злочинів проти здоров'я особи вона призначається обов'язково. А щодо питань, які ставляться для вирішення судово-медичної

експертизи, то це переважно залежить від предмета, способу злочинного посягання, методів маскуванню злочинного результату, а також інколи від слідчої ситуації [8, с. 125].

Щодо підстав проведення судово-медичних експертиз під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років, то вони передбачені кримінальним процесуальним законодавством, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні наукові, технічні та інші спеціальні знання (ч.1 ст.242 КПК України). В криміналістичній літературі існують і інші думки, так, наприклад А. А. Меденцов виділяє наступні підстави для призначення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування злочинів проти здоров'я особи: 1) під час експертизи тілесних ушкоджень для встановлення їх наявності, особливостей і ступеню тяжкості; визначення ступеню втрати загальної і професійної працездатності; оцінки стану здоров'я, симуляції, дисимуляції, агравації, штучних хвороб і калічення статевих органів; виявлення рубців як наслідків ушкоджень чи хвороб; 2) під час експертизи стосовно спірних статевих станів для встановлення статі, статевої зрілості; порушення цілісності дівочої пліви; для визначення статевої репродуктивної функції, а також вагітності і пологів, які відбулися; 3) під час проведення експертизи при статевих злочинах для встановлення факту насильного статевого акту, характеру і механізму виникнення ушкоджень під час його скоєння; визначення насильного статевого акту в спотвореній формі; виявлення розбещувальних дій щодо неповнолітніх, а також статевих зносин із особами, які не досягли статевої зрілості; зараження венеричною хворобою, СНІД-ом; 4) експертиза з інших приводів проводиться для встановлення віку; тотожності особи; у випадках спірного батьківства і підміни дітей, а також для встановлення факту і ступеню алкогольного сп'яніння [5].

Але чи проводити судово-медичну експертизу під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років, це є досить дискусійним питанням серед вчених-криміналістів, так, В. М. Биков, вказує, що проведення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування про нерозкриті злочини минулих років є недоцільним, адже на момент проведення експертизи виникають труднощі, викликані тим, що досліджувані об'єкти з часом змінюються і втрачають деякі свої властивості і якості [2, с. 34]. Даної думки дотримується і В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов, які зазначили, що протягом тривалого часу втрачаються ідентифікаційні ознаки у невиявлених своєчасно предметах. Так, може зношуватися взуття, тупитися або, навпаки, заточуватися сокири, ножі й інші гострі знаряддя злочину, зазнають змін протектори покришок автомашин і мотоциклів, деталі вогнепальної зброї тощо. Все це може ускладнити ідентифікацію цих об'єктів за залишеними слідами, а іноді робить ототожнення взагалі неможливим. Крім того, змінюються зовнішні ознаки особи, яка вчинила злочин, що деякою мірою ускладнює її ідентифікацію за фотознімками [3, с. 58]. Також В. М. Биков зазначає, що проведення судово-медичної експертизи щодо нерозкритих злочинів минулих років є доволі рідким явищем. Вони пояснюють це тим, що до зупинення кримінального провадження всі можливі експертизи зазвичай вже проведені, тому після відновлення досудового розслідування призначаються в основному експертизи, проведення яких пов'язано з наявністю особи підозрюваного, наприклад, судово-психіатричні, криміналістичні. Здебільшого об'єктами таких експертних досліджень виступають або самі підозрювані, або зразки, які беруться від них для порівняльного дослідження, наприклад, кров, відбитки пальців рук тощо [4, с. 75].

Але М. О. Яковенко, який підтримує іншу точку зору, визначив ряд позитивних чинників проведення даної слідчої (розшукової) дії щодо відновленого кримінального провадження, одним з яких є науковий прогрес, який надає нові можливості як при ідентифікації об'єктів, так і при вирішенні діагностичних задач. Незнання злочинців про нові досягнення науки і техніки, взяті на озброєння правоохоронними органами, може й стати причиною розкриття злочину (наприклад, залишені на місці події недопалки, рукавички та інші предмети, здатні зберегти біологічні залишки організму особи злочинця). В результаті при проведенні експертизи дослідження ДНК (дослідження молекули

дезоксирибонуклеїнової кислоти) з'являється можливість ідентифікувати на мікроскопічному рівні такі об'єкти, як задишки слини, поту, волосся, епідермісу, і давати високий рівень вірогідності висновків. Таким чином, це дає змогу не лише встановити особу злочинця шляхом порівняльної ідентифікації зразків, відібраних на початковому етапі розслідування, але й отримати надійні докази, що мають стати ключовими в ході розгляду справи судом раніше [7, с. 78]. І досить цікавим є дослідження О. С. Радикової, яка зазначає, що призначення сучасних судово-медичних експертиз розкривають нові можливості визначення давності слідів, так встановлення давності утворення потожирових слідів рук через кількісний склад ліпідів сприяє визначенню часової характеристики здійснення злочину [9, с. 723]. Це допоможе на більш точному рівні відтворити хронологічну послідовність дій під час вчинення зґвалтування минулих років.

Даної думки придержується Е. М. Войтович, який зазначає, що проведення судово-медичних експертиз щодо відновленого кримінального провадження створить нові можливості для дослідження речових доказів вилучених раніше. Вчинення повторних злочинів однією і тією ж особою сприяє утворенню додаткових слідів та речових доказів, що можуть досліджуватися в ході призначеної експертизи в сукупності з тими, що були отримані раніше [6, с. 160]. Також, даний автор зазначив, що судово-медичні експертизи, які проводяться під час досудового розслідування нерозкритих злочинів минулих років мають на меті: 1) ідентифікацію або встановлення групової належності особи за слідами, залишеними на місці події або на інших об'єктах; 2) ідентифікацію або встановлення групової належності знарядь злочину за слідами їх застосування; 3) встановлення джерела походження речей, залишених на місці події або вилучених в інших місцях; 4) встановлення групової належності волосся, крові, й інших слідів біологічного походження [6, с 160].

Що стосується досудового розслідування зґвалтувань минулих років, то на думку автора, проведення судово-медичної експертизи є обов'язковою слідчою дією, але перш за все, слідчому слід ретельно вивчити матеріали кримінального провадження та висновки експерта, щодо проведення попередніх експертиз і вирішувати, які судово-медичні експертизи слід проводити цього разу:

- первинну, якщо дана судово-медична експертиза не проводилася по даному провадженню
- повторну, якщо дана судово-медична експертиза проводилася, але у слідчого виникли сумніви щодо об'єктивності висновків експертиз;
- додаткову, при появі нових істотних запитань, які можуть допомогти слідчому під час досудового розслідування даного злочину;
- комплексну, якщо для проведення даної судово-медичної експертизи слід залучити фахівців різних галузей знань.

Отже, слід зазначити, які основні питання необхідно встановити для об'єктивного досудового розслідування зґвалтувань минулих років:

1. Чи порушена цілісність дівочої пліви, яка, давність її порушення, особливість пошкоджень і в наслідок чого вони наявні?

Проводиться акушерсько-гінекологічне дослідження і вирішується по факту розриву, а час порушення – за ступенем загоєння.

2. Чи є пошкодження на тілі потерпілої особи, спосіб утворення, ступінь тяжкості, а головне їх давність?

В медичній літературі існує дві групи пошкоджень під час зґвалтувань: генітальні і екстрагенітальні. Генітальні пошкодження: синці, подряпини, рани, рубці, шрами в області статевих органів і на внутрішній поверхні стегон, розриви великих і малих статевих губ, стінок піхви, м'язів стегна. Екстрагенітальні: синці, рани, рубці, шрами на шиї, кистях рук, навколо рота, на спині. Також, досить нерідким явище під час вчинення даного злочину є переломи кістоклицьового скелета (носа, щелепи), ребер, кінцівок, черепно-мозкова травма різного ступеня тяжкості.

3. Які наслідки статевого акту?

- вагітність, якщо так, то її термін та встановлення біологічного батьківства;  
 - виявлення зв'язку між перериванням вагітності та статевим актом. Визначається дата отримання травми та її характер, а також період між травмою і появою симптомів переривання вагітності.

- наявність венеричного захворювання, що є переконливим доказом зараження при статевих зносинах, адже по стадії захворювання можна встановити строк зараження, а отже і термін статевих зносин.

- наслідки функціонального та фізіологічного походження, які призвели до психічних розладів. В даному випадку для підтвердження цього слід провести судово-психіатричну експертизу.

Що ж до проведення судово-психіатричної експертизи, чинне законодавство чітко вказує, що вона проводиться для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності та обмеженої осудності (п.3 ч.2 ст.242 КПК України).

Питання, які слід ставити експерту під час судово-психіатричної експертизи з'являються минулих років є:

1. Чи не хворіла підозрювана особа на психічне захворювання під час вчинення з'являвання? Якщо хворіла, то яке це захворювання?

2. Якщо підозрювана особа хворіла на психічне захворювання під час вчинення з'являвання, то чи усвідомлювала вона свої дії і чи могла керувати ними?

3. Чи не захворіла підозрювана особа на психічне захворювання, після вчинення з'являвання, якщо так, то чи може вона усвідомлювати свої дії та керувати ними?

4. Чи потребує підозрювана особа застосування заходів медичного характеру?

5. Чи не хворіє потерпіла особа на психічне захворювання? Якщо хворіє, то яке це захворювання? Це захворювання виникло під час вчинення з'являвання чи вона вже була хвора у момент наруги?

Висновок експерта під час проведення судово-психіатричної експертизи є досить важливим доказом в досудовому розслідуванні, адже він визначає не лише тяжкість наслідків вчинення з'являвання для потерпілої особи, але й встановлює факт осудності, обмеженої осудності або неосудності підозрюваної особи.

Під час досудового розслідування з'являвань минулих років, слідчому доводиться вирішувати значний об'єм питань, окремі з яких виходять за межі його компетенції, і тому для успішного розслідування слід долучати відповідних спеціалістів, співробітників оперативних підрозділів.

До найбільш часто використовуваних процесуальних форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування з'являвань минулих років автор відносить:

- проведення відповідним оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого (обшук, огляд місця події) (п.3 ч.2 ст.40, ч.1 ст. 41 КПК України);

- надання допомоги слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, які потребують великого обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, які беруть у них участь;

- розшук підозрюваного (ч.3 ст. 281 КПК України).

На думку автора, особливості розслідування зазначеного виду злочинів вимагають спеціальних знань і навичок, а отже їх спеціалізації що сприятиме своєчасному і ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень.

Висновки. Отже, слід зазначити, що основні проблемні питання під час досудового розслідування з'являвань минулих років, виникають в разі неефективного або відсутнього використання слідчим спеціальних знань, недостатньої взаємодії слідчого з фахівцями відповідних галузей знань. Тобто участь спеціаліста обмежується лише попереднім

дослідженням, а подальші слідчі (розшукові) дії проводяться без їх залучення, що, на думку автора, спричинює втрату цінних доказів.

Підсумовуючи вищесказане, слід наголосити, що якість слідства під час досудового розслідування згвалтувань минулих років, також, значно поліпшиться, якщо ширше залучатимуться спеціалісти різноманітних галузей знань до провадження слідчих (розшукових) дій з метою виявлення, фіксації, вилучення та дослідження матеріальних об'єктів, застосування даними спеціалістами новітніх методик, науково-технічних засобів і, також, з метою проведення судово-медичних експертиз за для точності встановлення факту злочину.

#### Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.
2. Быков В. М. Расследование нераскрытых преступлений прошлых лет : [лекция] / В. М. Быков. – Ташкент :НИИРИО Ташкентской высшей школы МВД СССР, 1984. – 37 с.
3. Горбачевський В. Я. Криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років (умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень) : [навч.-практ. посібник] / В. Я. Горбачевський, В. І. Захаров, І. О. Ієрусалимов. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 68 с.
4. Быков В. М. Приостановление производства по уголовному делу / В. М. Быков, В. Д. Ломовский. – М. : Юрид. лит., 1978. – 112 с.
5. Меденцов А.А. Краткий курс лекций по судебной медицине [Электронный ресурс] / А. А. Меденцов. — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. - 118 с.- Режим доступа: <http://vseznaniya.com/sudebnayameditsina/sudebno-meditsinskaya-ekspertiza-jiviyih.html>
6. Войтович Е. М. Теоретические и практические вопросы методики расследования убийств прошлых лет : дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Войтович Евгений Михайлович. - Запорожье, 2005. - 249 с.
7. Яковенко М. О. Особливості призначення судових експертиз при розслідуванні нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років / М. О. Яковенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка : зб. наук.праць. – 2012. – С. 76-832.
8. Андреев И. С. Курс криминалистики / Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. – Минск :Вышшая школа, 2000. – 335 с.
9. Радикова О. С. Встановлення давнини утворення потожирових слідів рук через кількісний склад ліпідів / О. С. Радикова // Криміналістика XXI сто-ліття: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Х. ; Право, 2010. -832 с.
10. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М.: Юристъ, 1997. –281 с.
11. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб.пособ. / Г.И. Грамович. — Минск : МВШ МВД СССР, 1987. — 66 с.
12. Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль. — К., 1987.
13. Эйсман А. А. Критерии и формы использования специальных познаний при криминалистическом исследовании в целях получения судебных доказательств / А. А. Эйсман // Вопросы криминалистики [сб. науч. тр.] – М. :Госюриздат, 1962. - № 6-7. – С. 35-40.
14. Гроздинский М. М. Сущность и формы экспертизы в советском уголовном процессе / М. М. Гроздинский // Ученые записки Харьковского юридического института. – Харьков, 1955. – Вып. 6 – С. 57.

15. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы) / В. И. Гончаренко : монография. – К. :Вища школа, 1980. – 160 с.
16. Соколовский З. М. Понятия специальных знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы / З. И. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научно-методических работ. – К. : РИО МВД УССР, 1969. – Вып. 6 – С. 202-204.
17. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Романюк Богдан Васильович – К., 2002. – 224 с.
18. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) / М. В. Салтевський : підручник. – К. : Кондор, 2008. – 588 с.
19. Арсеньев В.Д. Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск : узд-во Красноярского ун-та, 1986 – 153 с.
20. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес криміналістика; судова експертиза” / В. В. Ковальов. – К., 2008. – 20 с.

## THE USAGE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE PRELIMINARY INVESTIGATION OF THE RAPE OF THE PAST YEARS

N. Symonenko

**Topicality of the research** is that forensic scientists engaged in the study of the applications of special knowledge during the preliminary investigation of rape, focused on the investigation immediately after the rape, and the author of the article focuses on the investigation of the rape of the past years, which means after a certain period of time, because in recent years a lot of criminal proceedings on the fact of rape stops from the reasons provided by the current Criminal procedural code of Ukraine. The same, of research scientists regarding this issue do not exhaust all the issues that face the investigator during pre-trial investigation this type of crime, and therefore require improvements and finding modern directions of perfection.

**The research of the problems** of using special knowledge during pre-trial investigation, despite a number of scientific studies on these issues, still relevant today, because none of the scientists did not investigate the unsolved rape of the past.

**The purpose and objective of the article** is to implement a comprehensive coverage of problematic matters of usage of special knowledge during the preliminary investigation of the rape of the past years, on the basis of modern theoretical concepts of forensic science to develop recommendations that will increase the efficiency of detection and investigation of this type of crime.

**Presentation of the basic material.** The pre-trial investigation of rape the previous years depends on many factors, one of the most important is the use of special knowledge. After all, what buysomaonlinem and well trained was not the investigator, it is always the expert of a narrow profile and does not speak in full and considerable potential of science, technology, crafts, art and so forth [10, p. 281].

Perspective applications of specialized knowledge in forensic science Doklady studied domestic and foreign the following scientists: V. P. Bakhin, G. S. Belkin, G. Gros, V. G. Goncharenko, N. I. Klimenko, N. V. Kostitsky There. D. Lukyanchikov, N. V. Salewski, V. Y. Shepitko, N. Yablokov and others.



Processually current criminal code of Ukraine defines "specialist" as persons having special knowledge, skills of using technical and other means (paragraph 1 of article 71 of the CPC of Ukraine)., and the concept of "special knowledge" of the criminal procedure law does not give, the same forensic scientists differently interpret it, but in the end their definitions coincide. For example, according to G. I. Gramovičs, special in the criminal sense are systematized scientific knowledge, abilities and skills in a particular area of human activity (including knowledge of substantive and procedural law), received as a result of targeted training and experience used to gather evidence and Orto information about a criminal act, contribute to the development of technical means and methods of work with the evidence and the establishment of the essential facts relevant to the case [11, p. 12]. Lisichenko V. K. and V. V. Zerkal, in turn, indicated that it is not as well-known in the proceedings of scientific, technical and practical knowledge, as acquired through vocational training or work in certain occupations face, which attracted as a specialist or expert to assist the investigator or to the court in clarifying the circumstances of the case or give opinions on issues requiring their use" [12, p. 22].

Some authors in the definition of special knowledge, the main highlight the fact that this knowledge is not generally known, for example, A. A. Eisman noted that it is the knowledge of which are not publicly accessible, they do not have mass distribution, that is, knowledge owned by a limited number of specialists, but which the recipient does not have evidence (the investigator, the court, other parties to the proceedings. Special knowledge he does not rank and legal knowledge possessed by the subjects of cognitive activity in the criminal process [13, p. 39]. Other authors specify that it is only scientific knowledge, i.e. the understanding of a single science, and notes by M. M. Grozdinski, which determined that the special knowledge is only scientific knowledge, but it should not be treated like appliances, art and craft, opposed to science and that allowed the examination, which is based on data science. Various issues of technology, art and crafts themselves are the object of research and thus, any examination must be based on data science [14, p. 57]. This idea is also supported by V. G. Goncharenko, which considers knowledge as a special knowledge that meets the requirements of modern development of science, and which can be used in criminal procedural activities for the purpose of proving the individual circumstances of criminal proceedings, the collection and retention of evidence [15, p. 114], and From.M. Sokolovsky who notes that in determining specialized knowledge in the procedural sense, must be based on the concept of "specialization" (in the understanding of the separate branches of the science, technology, art), and "specialist" (in the sense of an independent profession) and mainly from the concept of "professional special education [16, p. 202].

The author supports the opinion.In. Romaniuk, which defined a special knowledge, like all knowledge, including certain legal, but only in a narrow specific area of science, technology, arts and crafts, acquired in the process of training and professional activity. Legal knowledge of the investigator, which he received as a lawyer, are special because it involves the investigation, evidence, use of special equipment. This also applies to other professionals medic, engineer etc. the Main criterion for the distribution of use of special knowledge in criminal process are the only subjects [17, p. 66]. Also quite interesting is the adoption of N. V. Slavskogo, which indicated that the knowledge possessed by a particular specialist, which, in turn, were obtained in the process of professional learning, and reveal a set which characterizes it as a specialist, such as lawyer, doctor, psychologist, etc. to Call them special for the person who owns them, don't need, because it includes in its professional responsibilities. They are special only to someone who has a totally different profession. Thus, special knowledge are only relative to other knowledge, excellent in content of [18, p. 397].

Regarding forms of use of special knowledge, criminal procedure law clearly defines that the specialist can provide written and oral clarifications and consultations (part 1 of article 360 criminal procedure code of Ukraine). But not all authors agree with this opinion, arguing that the use of special knowledge should only be carried out in a procedure (written) form. So, for

example, V. D. Arsenyev and V. G. Zabolocki believes that the specialist should use their knowledge in two forms: participation in the investigation and examination [19, p. 135]. But there is another approach, for example, V. K. Veselsky, A.V. Ishchenko, V. S. Kuzmichev and other scientists indicate that experts from other disciplines can be involved during a pretrial investigation both in procedural and non-procedural form. This opinion is shared by V. V. Kovalev, which focuses on the conduct of experts: 1) Konsultaciju the form of verbal explanations, advice, written information, and acts on specific issues, etc; 2) conduct preliminary research on the request of the investigator, the certificate is issued, an act that could be considered as other documents in the proceedings; 3) the mutual exchange of information and discussions collected in the production of evidence, justified the nomination of versions and definition of ways of their solution [20, p. 15].

As for the use of special knowledge during the preliminary investigation of the rape of the past years, they appear in the following forms:

- first of all, aslem, during проведеннядосудовогорозслідування;
- the involvement of an appropriate specialist in the conduct of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions;
- carrying out judicial examinations in the field of medicine, biology, psychology, and psychiatry;
- consultation, but with respect to those issues that are not essential in relation to criminal proceedings.

The involvement of forensic expert, as a specialist during the conduct of investigative (search) actions is very important to investigate the rapes of yesteryear, because they get the samples for the expert researches and efficiency, correctness of training material significantly increases the effectiveness of expertise, which increases the chances of getting additional sources of evidence, with which will be possible as soon as possible investigate the criminal proceedings.

On conducting a forensic examination, the criminal procedure code has determined that during pre-trial investigation of crimes against health of the person it is assigned is mandatory. And the issues raised for resolution is judicial-medical examination, it mostly depends on the subject, the way a criminal assault, concealment methods of crime results from investigation of the situation [8, p. 125].

On the grounds of forensic medical examinations during the pre-trial investigation of the rape of the past years, they provided the criminal procedural legislation, unless to clarify the circumstances of importance for criminal proceedings, the necessary scientific, technical and other specialized knowledge (part 1 of article 242 of the CPC of Ukraine). In forensic literature there are other opinions, for example, A. A. Melentsov identifies the following grounds for appointment of a forensic medical examination during the pre-trial investigation of crimes against health of the person: 1) in the examination of injuries to establish their presence, characteristics and severity; determine the degree of loss of General and occupational disability; evaluation of health status, simulations, dissimulation, aggravation, artificial disease and genital mutilation; identify the scars as consequences of injuries or diseases; 2) during the examination concerning disputable sexual States to establish sex, sexual maturity; violation clinet the hymen; to determine the sexual reproductive function, and pregnancy and childbirth that have occurred; 3) during the examination when sexual offences to determine whether a forcible sex act, the nature and mechanism of damage during its Commission; the definition of violent sexual intercourse in the perverted form; identifying rozbudowany action against a minor and sexual intercourse with persons under the age of puberty; infection with venereal disease, AIDS; 4) examination on other occasions is carried out to establish age, identity of person; in cases of disputed paternity and the substitution of children, as well as to establish the fact and degree of intoxication [5].

But to conduct a forensic examination during pre-trial investigation of the rapes of yesteryear, this is a fairly controversial issue among scientists-criminalists, V. M. Bykov, indicates

that a forensic medical examination during pre-trial investigation of unsolved crimes of past years is impractical, after all, at the time of examination of the difficulties caused by the fact that the investigated objects have changed over time and lose some of their properties and quality [2, 34]. This opinion is shared by V. Y. Gorbacheva, V. I. Zakharov, I. A. Jerusalimov, who noted that for a long time lost identifying features in undetected in a timely manner. So, can wear shoes, have blunted or, conversely, sharpened axes, knives and other sharp instruments, are changing the treads of tires of motor vehicles and motorcycles, parts of firearms and the like. All this may hinder the identification of these objects left the traces and sometimes makes impossible the identification. In addition, change the external signs of the person who committed the crime, which to some extent complicates its identification from photographs [3, p. 58]. Also V. M. Bykov notes that the forensic medical examination regarding unsolved crimes of past years is quite rare. They attribute this to the fact that prior to suspending criminal proceedings everything possible examination is usually conducted, therefore, after the restoration of the pre-trial investigation shall be appointed in main examination, the holding of which is associated with the presence of the identity of the suspect, for example, forensic psychiatric, forensic. Basically objects such expert studies are or suspects, or samples taken from them for comparative studies, for example, blood, fingerprints and the like [4, p. 75].

But M. A. Yakovenko, which supports another point of view, identified a number of positive factors in the conduct of investigative (search) actions regarding restored criminal proceedings, one of which is scientific progress, which provides new possibilities in identification of objects, and at the solution of diagnostic problems. Ignorance of criminals about new achievements of science and technology adopted by law enforcement agencies, may cause disclosure of a crime (for example, left at the scene, cigarette butts, gloves and other items, which can preserve biological remains of the body of the individual offender). As a result, in the examination, a DNA research (the study of the molecule deoxyribonucleic acid) it is possible to identify at the microscopic level, objects such as shortness of breath, saliva, sweat, hair, epidermis, and give a high level of confidence in the conclusions. Thus, it gives the opportunity not only to establish the identity of the offender through a comparative identification of samples taken at the initial stage of the investigation, but also to obtain reliable evidence, which should become key during the court hearing earlier in [7, p. 78]. And quite interesting is the study of A. S. Radicova, which notes that the purpose of modern forensic examinations reveal new possibilities for determining the limitation of tracks, so the establishment of limitation of education of petorovich of latents through quantitative composition of lipids contributes to the determination of temporal characteristics of crime [9, p. 723]. This will help on a more precise level to reconstruct the chronological sequence of actions during the Commission of rape in previous years.

This idea predergast E. M. wojtowicz, who notes that the forensic medical examinations on recovered criminal proceedings will create new opportunities for examination of evidence seized earlier. The Commission of repeated crimes by the same person promotes the formation of additional traces and evidence that can be examined during a scheduled examination in conjunction with those that were obtained previously [6, p. 160]. Also, this author noted that a forensic medical examination conducted during the pre-trial investigation of unsolved crimes of past years are to: 1) identification or establishment of the group affiliation of a person on the tracks left at the scene or at other sites; 2) identification or establishment of the group affiliation of guns crimes in the footsteps of their application; 3) identifying the source of the origin of things left at the scene or taken to other places; 4) establishment of group membership hair, blood and other traces of biological origin [6, 160].

With regard to pre-trial investigation of the rape of past years, according to the author, a forensic medical examination is compulsory investigative action, but first and foremost, the investigator should carefully examine the materials of the criminal case and the findings of the expert, regarding the conduct of previous examinations and to decide which judicial-medical examination should be conducted at this time:

- primary, if this forensic examination was not conducted on this procedure;
- re, if this trial-medicinw the examination was conducted, but the investigator has any doubt regarding the objectivity of the findings of the review;
- additional, if new significant issues that can assist the investigator during pre-trial investigation of this crime;
- a comprehensive, if to conduct the forensic medical examination should include specialists in various fields of knowledge.

So, what are the main issues you must set an objective pre-trial investigation of the rape of the past years:

1. Or the integrity of the hymen, which, prescription violations, feature damage, and the consequence of that they exist?

Is obstetric dozen is solved by the fact of the rupture, and the time of the infringement – the degree of healing.

2. Is there any damage on the body of the victim, method of education, the severity, and the duration?

In medical literature there are two groups of damage during rape: genital and extragenital. Genital injuries: bruises, scratches, wounds, scars, scars in the genital area and inner thighs, gaps large and small labia, vaginal walls, muscles of the thigh. Extragenital: bruises, wounds, scars, scars on the neck, the hands, around the mouth, on the back. Also, quite a frequent phenomenon during the Commission of this crime are stolichnogo fractures of the skeleton (nose, jaw), ribs, limbs, traumatic brain injury of varying severity.

3. Knaster act?

- pregnancy, if Yes, the period and the establishment of biological paternity;
- identification of communication mgenericlevital and sexual intercourse. Date trimestrali and her character, and Tocopherols trauma and появуюсимптомівперериваннявагітності.
- the presence of a sexually transmitted disease that is conclusive evidence of infection during sexual intercourse, because the stage of the disease can be determine the duration of the infection, and therefore the term sexual intercourse.
- the consequences of functional and physiological origin, which has led to mental disorders. In denouveau to confirm this it is necessary to conduct forensic psychiatrichospital.

As regards the forensic psychiatric examination, the legislation clearly indicates that it is carried out to determine the mental state of a suspect when there is information that causes doubt about his sanity and diminished responsibility (item 3 of part 2 of article 242 of the CPC of Ukraine).

The questions we need to ask the expert when conducting a forensic psychiatric examination of the rape of the past years are:

1. Do not hurt the suspect's mental illness at the time of the rape? If sick, what disease?
2. If the suspected person was sick psyches overlanded the time of the rape, whether she was aware of his actions and could control them?
3. Sick about the suspect's mental illness, after voyennogo rape, if so , whether she could understand their actions and control them?
4. Does the suspect face the application of measures of medical character?
5. Nebulae or injured person for mental illness? If it hurts, what is this disease? This is the disease occurred during voyennogo rape or she was already ill at the time of the abuse?

The expert conclusion during privedentseva-psychotechnicians is quite important evidence in the pretrial investigation, as it determines not only the severity of the consequences of rape voyennogo for the injured person, but also establishes the fact of sanity, diminished responsibility or insanity of the suspect.

During the pre-trial investigation of the rape of the past years, the investigator has to solve a significant amount of questions, some of which are beyond millogo competence, and therefore

for successful investigations should involve relevant professionals, employees of operative divisions.

The most frequently used procedural forms of interaction of investigator and operational units in the investigation of the rape of the past years include:

- conducting relevant operational division of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions on behalf of the investigator (search, inspection of the scene) (paragraph 3 of part 2 of article 40, part 1 of article 41 of the CPC of Ukraine);
- madanagopalan when provedennykh (investigation) of action, spotrebou a large amount of work or additional guarantees for individuals who participate in them;
- the search for a suspect (part 3 of article 281 of the CPC of Ukraine).

According to the author, the peculiarities of the investigation of this type of crime require special knowledge and skills, and therefore their specialization that will contribute to the timely and efficient investigation of criminal offences.

**Conclusions.** So, it should be noted that the main problem pianned the time of pre-trial investigation of the rapes of yesteryear, arise in case of insufficient or absent use of an investigator with special knowledge, lack of interaction of the investigator with the specialists of the relevant branches of knowledge. That is, the specialist is limited to only a preliminary study, and further investigative (search) actions are carried out without their involvement, that, according to the author, entails the loss of valuable evidence.

Summing up the aforesaid, it should be emphasized that the quality of investigation during the preliminary investigation of rape the previous years, also will greatly improve if wider will be involved experts from various fields of knowledge to the production of investigative (search) actions with the purpose of detection, fixation, seizures and studies of material objects, the use of these specialists in the latest techniques, technical and scientific resources and, also, for the purpose of conducting forensic examinations on the accuracy of the crime is established.

#### References:

1. Kry`minal`ny`j procesual`ny`j kodeks Ukrayiny` Verhovna Rada Ukrayiny`; Kodeks Ukrayiny`, Zakon, Kodeks vid 13.04.2012 # 4651-VI [Электронный ресурс]. – Rezhy`m dostupu :<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.
2. Bykov V. M. Rassledovany`e neraskrytyx prestupleny`j proshlyx let : [lekcy`ya] / V. M. Выков. – Tashkent : NY`y`RY`O Tashkentskoj vysshej shkoly MVD SSSR, 1984. – 37 s.
3. Gorbachevs`ky`j V. Y. Kry`minalisty`chne zabezpechennya rozkry`ttya ta rozsliduvannya nerozkry`ty`x zlochy`niv my`nuly`x rokiv (umy`sny` xvby`vstv ta tyazhky`x tilesny`x xushkodzhen`) : [navch.-prakt. posibny`k] / V. Ya. Gorbachevs`ky`j, V. I. Zaxarov, I. O. Iyerusaly`mov. – K. : Nacional`na akademiya vnutrishnix sprav Ukrayiny`, 2001. – 68 s.
4. Выков V. M. Pry`ostanovleny`e proy`zvodstva po ugolovnomu delu / V. M. Выков, V. D. Lomovsky`j. – M. : Yury`d. ly`t., 1978. – 112 s.
5. Medenczov A.A. Kratky`j kurs lekcy`j po sudebnoj medy`cy`ne [Электронный ресурс] / A. A. Medenczov. — Volgograd: Y`zd-vo VolGU, 2004. - 118 s.- Rezhy`m dostupa: <http://vse-znaniya.com/sudebnayameditsina/sudebno-meditsinskaya-ekspertiza-jiviyih.html>
6. Vojtovy`ch E. M. Teorety`chesky`e y` prakty`chesky`e voprosy metody`ky` rassledovany`ya uby`jstv proshlyx let : dy`s. kand. yury`d. nauk: specz. 12.00.09 / Vojtovy`ch Evgeny`j My`xajlovy`ch. - Zaporozh`e, 2005. - 249 s.
7. Yakovenko M. O. Osobly`vosti pry`znachennya sudovy`x eksperty`z pry` rozsliduvanni nerozkry`ty`x grabezliv ta rozboiyiv my`nuly`x rokiv / M. O. Yakovenko // Visny`k Lugans`kogo derzhavnogo universy`tetu vnutrishnix sprav imeni E. O. Didorenka : zb. nauk.pracz`. – 2012. – S. 76-832.
8. Andreev Y`. S. Kurs kry`my`naly`sty`ky` / Andreev Y`. S., Gramovy`ch G. Y`. , Porubov N. Y`. – My`nsk : Vyshshaya shkola, 2000. – 335 s.

9. Radykova O. S. Vstanovlennya davny`ny` utvorennya potozhy`rov`x slidiv ruk cherez kil`kisny` sklad lipidiv / O. S. Radykova // Kry`minalisty`ka XXI sto-littya: materialy` mizhnarodnoyi naukovy`-prakty`chnoy konferenciyi. - X. ; Pravo, 2010. -832 s.
10. Obrazczov V. A. Vyyavleny`e y` y`zobly`cheny`e prestupny`ka / V. A. Obrazczov. - M.: Yury`st`v, 1997. -281 s.
11. Gramovy`ch G.Y`. Takty`ka y`spol`zovany`ya specy`al`nyx znany`j v raskryty`y` y` rassledovany`y` prestupleny`j : ucheb. posob. / G.Y`. Gramovy`ch. — My`nsk : MVSh MVD SSSR, 1987. — 66 s.
12. Ly`sy`chenko V.K. Y`spol`zovany`e specy`al`nyx znany`j v sledstvennoj y` sudebnoj prak ty`ke / V.K. Ly`sy`chenko, V.V. Cy`rkal`. — K., 1987.
13. Əjsman A. A. Kry`tery`y` y` formy y`spol`zovany`ya specy`al`nyx poznany`j pry` kry`my`naly`sty`cheskom y`ssledovany`y` v celyax polucheny`ya sudebnyx dokazatel`stv / A. A. Əjsman // Voprosy kry`my`naly`sty`ky` [sb. nauch. tr.] – M. : Gosyury`zdat, 1962. - # 6-7. – S. 35-40.
14. Grozdy`nsky`j M. M. Sushhnost` y` formy eksperty`zy v sovetskom ugovnom processe / M. M. Grozdy`nsky`j // Uchenye zapy`sky` Xar`kovskogo yury`dy`cheskogo y`nsty`tuta. – Xar`kov, 1955. – Vyp. 6 – S. 57.
15. Goncharenko V. Y`. Y`spol`zovany`ya dannyx estestvennyx y` texny`chesky`x nauk ugovnom sudopro`zvodstve (Metodology`chesky`e voprosy) / V. Y`. Goncharenko : monografy`ya. – K. : Vy`shha shkola, 1980. – 160 s.
16. Sokolovsky`j Z. M. Ponyaty`ya specy`al`nyx znany`j. K voprosu ob osnovany`yax naznacheny`ya eksperty`zy / Z. Y`. Sokolovsky`j // Kry`my`naly`sty`ka y` sudebnaya eksperty`za : Respubly`kansky`j mezhvedomstvennyj sborny`k nauchno-metody`chesky`x rabot. – K. : RY`O MVD USSR, 1969. – Vyp. 6 – S. 202-204.
17. Romanyuk B. V. Suchasniteorety`chni ta pravoviproblemy`vy`kory`stannyaspecial`ny`xznany` u dosudovomu slidstvi : dy`s. kand. yury`d. nauk : specz. 12.00.09 / Romanyuk Bogdan Vasy`l`ovy`ch – K, 2002. – 224 s.
18. Saltevs`ky`j M. V. Kry`minalisty`ka (u suchasnomuvy`kladi) / M. V. Saltevs`ky`j : pidruchny`k. – K. : Kondor, 2008. – 588 s.
19. Arsen`ev V.D. Zabloczky`j V.G. Y`spol`zovany`ya specy`al`nyx znany`j pry` ustanovleny`y` fakty`chesky`x obstoyatel`stv ugovnogo dela / V. D. Arsen`ev, V. G. Zabloczky`j. – Krasnoyarsk : uzd-vo Krasnoyarskogo un-ta, 1986 – 153 s.
20. Koval`ov V. V. Vzayemodiyaslidchogo z pracivny`kamy`ekspertnoyisluzhby` MVS Ukrayiny` : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk.stupenya kand. yury`d. nauk : specz. 12.00.09 „Kry`minal`ny`jprocesta kry`minalisty`ka; sudovaeksperty`za” / V. V. Koval`ov. – K., 2008. – 20 s.